

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ З ОЦІНКИ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

В статті представлено критичний аналіз сучасних підходів і методів з оцінки нематеріальних активів і інтелектуального капіталу. Наведено відмінності між існуючими методиками і дана спроба конструктивно їх описати. Проаналізовано думки вітчизняних і зарубіжних авторів щодо розкриття цього питання. До сих пір залишаються багато суперечливих і дискусійних моментів. Автор статті вважає, що необхідно систематизувати існуючу інформацію так як це сприяє кращому розумінню досліджуваної теми. В результаті дослідження було обґрунтовано позитивні і негативні сторони використання кожного методу задля подальшого глибокого аналізу.

Ключові слова: нематеріальні активи, інтелектуальний капітал, ресурси, методи оцінки, витратний, дохідний, ринковий, нова економіка, ефективність.

К. О. ANOKHINA

Odessa National Economic University. Ukraine

ANALYSIS OF APPROACHES OF INTANGIBLE ASSET VALUATION IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article presents a critical analysis of modern approaches and methods of valuation of intangible assets and intellectual capital. Due to the necessity justification for using of valuation methods the views of domestic and foreign authors were analyzed. The article shows the differences between the existing methods and constructive discussion is given. Actuality of this theme is not in doubt because many authors have devoted their works on the study of this issue. There are still a lot of controversial and debatable questions. Positive and negative aspects of using each method for further analysis were proved in the article. Author of the article considers that it is necessary to systematize existing information because it contributes a better understanding of the research topic.

Keywords: intangible assets, intellectual capital, resources, valuation methods, cost, income, market, new economy, efficiency, performance.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Починаючи з кінця 90-х років XX ст. бурхливий розвиток і світовий інтерес до проблематики нематеріальних активів спричинили суттєві зміни в бізнес-середовищі, технології, науці. Окрім того, нематеріальні активи становлять вагомому частину ринкової вартості сучасних компаній, особливо в західних країнах. Згідно загальноприйнятого визначення, що неможливо управляти тим, чого не можна виміряти, перед фахівцями постає відповідальне завдання щодо оцінки та аналізу нематеріальних активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що незважаючи на певну кількість наукових праць щодо дослідження даної проблематики серед авторів існує невизначеність і двозначність щодо умов застосування методів з оцінки. Такі вітчизняні та зарубіжні науковці займалися дослідженням нематеріальних активів і інтелектуального капіталу: Т. М. Банасько, А. Н. Асаул, Б. М. Карпов, А. Н. Козирєв, В. Б. Перев'язкин, М. К. Старовойтов, Р. Рейлі, Р. Швайс, К.-Е. Свейбі, Ю. Даум, Б. Лев, Н. Бонтіс, Т. Стюарт, Й. Руус, С. Пайк, Л. Фернстрем, Л. Едвінссон, М. Мелоун, П. Салліван та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основна проблема полягає у тому, що нематеріальні активи не мають фізичного втілення і тому, досить складно точно їх виміряти, в той час, коли точність має вирішальне значення для ефективного управління.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати сучасні підходи оцінки нематеріальних активів і надати критичний погляд щодо їх використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує велика кількість методів оцінки нематеріальностей: будь то за об'єкт обчислювання береться інтелектуальний капітал, нематеріальні активи або окремі складові елементи. Зрозумілим постає тільки те, що не існує точного і дієвого методу який би підходив для будь якої ситуації, такий метод, який був універсальним для всіх. На перший погляд може здатися не перспективність ситуації, що склалася або неспроможність сучасної науки визначити необхідний і багатосторонній спосіб оцінювання вартості нематеріальних активів, який би носив загальний характер. Але така властивість підходів щодо оцінки нематеріальних активів пояснюються досить об'єктивними підставами.

Справа в тому, що існує певна залежність і необхідність вибору методу відносно цілей оцінки, інформації, що є в наявності і вільному доступі, сфери застосування, галузі, компетентності самого оцінщика, зацікавлених сторін і певних осіб, і нарешті, рівня, на якому здійснюється оцінювання. Перелічені фактори мають бути першочерговими, визначальними підставами для вибору того чи іншого методу оцінки.

Як зазначає А. М. Асаул та інш. [1] при оцінці вартості нематеріальних активів варто враховувати

такі аспекти:

- нематеріальний і унікальний характер об'єкта оцінки;
- поточне використання об'єкта;
- найбільш вірогідну ємність і частку ринку, витрати на виробництво і реалізацію продукції, що випускається з використанням нематеріальних активів, обсяг і тимчасову структуру інвестицій, необхідних для освоєння і використання нематеріальних активів у тих чи інших видах економічної діяльності;
- ризики освоєння і використання активів у різних видах економічної діяльності, у тому числі ризики недосягнення технічних, економічних, експлуатаційних і екологічних характеристик, ризики недобросовісної конкуренції та інші;
- стадії розробки і промислового освоєння;
- можливість і ступінь правового захисту.

Загальноприйнятим у світовій практиці і в міжнародних стандартах є використання трьох основних відходів щодо оцінки, а саме:

- витратний підхід;
- дохідний підхід;
- ринковий (порівняльний) відхід.

Така ж сама схема використовується і в практиці українських підприємств, де найпоширенішим у використанні є витратний підхід. Р. Рейлі та Р. Швайс [2, с.146–152] зазначають економічні принципи заміщення і рівноваги цін при використанні витратного підходу. Це означає, що є сумнівним платити більше, ніж суму витрат, яка дозволяє отримати завдяки інвестиціям об'єкт однакової корисності, наприклад шляхом покупки чи створення з нуля. У такому разі, ринок пристосовує до рівноваги ціни на складові нематеріальних активів таким чином, що ціни залежать від відносної корисності кожного нематеріального активу.

В рамках витратного підходу проводиться оцінка згідно витрат на відтворення і витрат на заміщення. Перші, передбачають витрати на створення або придбання точної копії нематеріального об'єкта, що підлягає оцінці. Витрати на заміщення передбачають відновлення корисності оцінюваного нематеріального активу. Як у першому так і в другому варіантах існують деякі особливості, а саме:

- витрати на відтворення не враховують ринковий попит і не відповідають на питання чи дійсно точна копія оціненого активу буде актуальною і мати потребу її отримання;
- відтворений нематеріальний актив з точки зору витрат на заміщення може значно відрізнятися від реального активу, який оцінили таким способом. Тут варто зазначити, що відтворюваний нематеріальний актив повинен забезпечувати еквівалентну ступінь задоволеності порівняно з оцінюваним активом, не бути менше або більше корисним.

Поміж вище перерахованих визначень витрат, що використовуються у рамках витратного підходу також практикується спочатку встановлення фактичних витрат, які були понесені на розробку або придбання активу, а потім ці витрати приводяться до дати здійснення оцінки з урахуванням відповідного індексу інфляції.

Дохідний підхід, у свою чергу, визначає отримання майбутніх вигід, тобто оцінюваний нематеріальний актив або група певних складових повинна приносити прибуток і їх вартість, у такому разі, буде оцінюватися як приведена вартість очікуваного економічного доходу. За умов наявності припущення про імовірність визначення розміру доходу, достатньої інформації стосовно цін на подібні оцінювані об'єкти, достовірність якої не підлягає сумніву є змога використання цього підходу.

Важливо відмітити, що економічний дохід, що використовується для оцінки нематеріального активу повинен відноситися і відображати тільки даний оцінюваний об'єкт, тобто потік доходу не включає дохід від інших нематеріальних активів або підприємства загалом.

Як одним із недоліків цього підходу є побудова процесу оцінки навколо прогнозних даних и експертних висновків.

У широкому розумінні та з боку оцінюваної практики вважається, що дохідний підхід є основним, а методи витратного і ринкового доповнюють його.

Ключовим питанням постає змога визначення вигоди від використання нематеріального об'єкта, що оцінюється. Розв'язання полягає у прямому зіставленні значення, ризиків і часу отримання грошового потоку від використання нематеріального активу зі значенням, ризиками і часом отримання грошового потоку, який отримало би підприємство, за умов невикористання оцінюваного активу.

Отже, основні вигоди від використання складових нематеріальних активів є такі [3]:

- економія витрат на виробництво і реалізацію продукції або на інвестиції в основні та оборотні кошти;
- збільшення ціни одиниці продукції, що випускається;
- збільшення фізичного обсягу продажів;
- зниження виплат обов'язкових платежів;
- зниження ризику отримання грошового потоку від використання об'єкту оцінки.

Однією з умов використання ринкового підходу є достатня насиченість ринку так як він допомагає

порівняти ринкові вартості оцінюваного нематеріального активу з подібним. У разі абсолютною унікальності нематеріального активу ефект від використання цього підходу зводиться до нуля. Перевагою використання підходу є отримання досить об'єктивних результатів оцінки, але не практиці використання цього підходу супроводжуються складнощами і жорстким аналітичним процесом.

Р. Рейлі та Р. Швайс [2, с.153–155] зазначають дію принципів конкуренції і рівноваги у межах використання ринкового підходу: фактори попиту і пропозиції призводять ціну на оцінюваний нематеріальний актив до точки рівноваги на вільному і необмеженому ринку. Тут використовуються певні аналітичні процедури, такі як:

- збір ринкової інформації і даних про угоди, а також про оцінювані складові нематеріальних активів загалом;
- оцінка поточних економічних умов, що впливають на ціну нематеріального активу та змінення ринкової кон'юнктури між даними щодо угод стосовно активу на певному ринку.

Збір даних, їх класифікація, перевірка, повторна коригування тобто увесь емпіричний набір даних набагато складніше використовувати ніж дані з внутрішньої звітності як частіше застосовуються у витратному і дохідному підходах.

Отже, при застосуванні ринкового підходу виконуються такі дії, а саме [1]:

1) збирається інформація про угоди, що відбулися за аналогічними нематеріальними об'єктами, що оцінюються;

2) визначається перелік показників, за якими проводиться співставлення об'єктів оцінки;

3) коригуються фактичні ціни угод за нематеріальними активами з урахуванням значень показників порівняння з оцінюваним активом;

4) визначається вартість оцінюваного нематеріального активу на основі скоригованих фактичних даних за порівняними операціями.

У праці Г. Сміта і Р. Парра представлена рекомендація щодо застосування підходів до оцінки вартості нематеріальних активів і об'єктів інтелектуальної власності до думки яких приєднуються також А. М. Асаул та інші. [1] й Т. М. Банасько [3, с.77].

Таблиця 1

Рекомендації щодо оцінки нематеріальних активів і об'єктів інтелектуальної власності [1, 3, с.77]

Види нематеріальних активів та об'єктів інтелектуальної власності	В першу чергу	В другу чергу	В останню чергу
Патенти та технології	Дохідний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Товарні знаки	Дохідний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Об'єкти авторського права	Дохідний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Кваліфікаційна робоча сила	Витратний	Дохідний	Порівняльний (ринковий)
Інформаційне програмне забезпечення менеджменту	Витратний	Порівняльний (ринковий)	Дохідний
Програмні продукти	Дохідний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Дистриб'юторські мережі	Витратний	Дохідний	Порівняльний (ринковий)
Базові депозити	Дохідний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Права з франчайзингу	Дохідний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Корпоративна практика і процедури	Витратний	Дохідний	Порівняльний (ринковий)

Представлені данні табл. 2.8 можна також застосувати по відношенню до методів і моделей оцінки нематеріальних активів у рамках відзначених підходів. Відзнаку і частішу застосовність отримали методи за чотирма групами описаними К. Свейбі у 2001 році. Як зазначає сам К. Свейбі [4] за основу його модернізованої класифікації було взято напрацювання Д. Люфі та М. Віліамса праць 1998 року і 2000 року відповідно. Групи методів оцінки нематеріальностей пропонується виділяти наступним чином:

- методи прямої оцінки інтелектуального капіталу (Direct Intellectual Capital methods (DIC));
- методи ринкової капіталізації (Market Capitalization Methods (MCM));
- методи віддачі на активи (Return on Assets methods (ROA));
- методи бальної оцінки (Scorecard Methods (SC)).

Більшість опублікованих праць щодо оцінки були зроблені в якості вивчення інтелектуального капіталу. Але згідно схожого складу методи можна застосовувати для окремих нематеріальних активів або цілих груп.

Наразі складно точно сказати і дати кількісну оцінку скільки взагалі нараховується методів оцінки нематеріальностей. У 2001 році на офіційній сторінці К. Свейбі [4] було представлено 25 методів відповідно чотирьох груп і направленню на застосування на загально організаційному рівні чи за відношенням до ідентифікованих елементів інтелектуального капіталу, та від грошового чи не грошового характеру оцінки. У 2013 році автори [5, с.99] налічували близько 52 методів, із них 27 методів грошової оцінки та 25 методів не грошової або бальної оцінки, а граничну дату розробки моделей як грошової, так і бальної оцінки визначають 2009 рік. Але це є з урахуванням найпоширеніших методів, у цей список не включено новітні авторські доробки, які ще набули сильного розголосу але вже існують згідно з динамічним розвитком науки у сфері нематеріальностей.

У разі реорганізації або банкрутства, виділенні певної частки у спільному майні або вартості внесків засновників товариств, приватизації або відчуження, нарешті, переоцінки основних фондів експертна оцінка на основі різноманітних методів визначення вартості нематеріальних активів у край необхідна.

То ж, спочатку варто представити стислий опис за кожною групою модернізованого варіанту оцінки нематеріальностей, а згодом, описати методи, що найчастіше використовуються [5, с.99; 6, с.11; 7].

Перша група методів прямої оцінки інтелектуального капіталу (DIC) призначена для отримання грошової оцінки нематеріальних активів. Це є основною ознакою на основі якої можна говорити про певну простоту в оцінці так як дані для обчислювання доступні з бухгалтерської звітності. Методи цієї групи зазвичай ґрунтуються на ідентифікації окремих компонентів нематеріальних активів. Вже після ідентифікації, безпосередньо, можна визначити самі складові активів або здійснити обчислювання агрегованого показника. Інтегральну оцінку визначають шляхом підсумовування визначених окремих компонентів, або за допомогою більш складних формул. Методи прямої оцінки можуть застосовуватися до будь яких підприємств: малі або середні фірми, особливо публічні, доступ до щорічних звітів яких, можливо використати для потреб оцінки.

Наступна група методів ринкової капіталізації (MCM) також дозволяє оцінити у грошовій формі сукупні нематеріальні активи або сукупну цінність інтелектуального капіталу, залежно від мети оцінки. У загальному вигляді методи передбачають обчислювання різниці між ринковою капіталізацією підприємства і його балансової вартості активів. Зміст застосування цієї групи методів полягає у тому, що вартість підприємства представляється в якості його ринкової цінності, тобто головного каталізатора нематеріальностей. На відміну від методів прямої оцінки дана група націлена переважно для великих публічних корпорацій. Справа у необхідності наявності даних з фондових бірж про ринкову капіталізацію, а також фінансово-господарські звіти. У випадку достатньо високої частки публічних підприємств за певною галуззю є, також, можливість обчислити, на основі конкретних показників, агреговані дані за галузевою ознакою.

Методи віддачі на активи (ROA) дозволяють проводити оцінку як усереднені підприємства так і в межах галузі. Передбачається спочатку порівняти середнє значення доходу до оподаткування зі середнім розміром матеріальних активів підприємства за деякий проміжок часу. Таким чином отримується коефіцієнт рентабельності активів підприємства ROA. Далі, одержаний показник необхідно порівняти з аналогічним тільки для галузі в цілому. Щоб вирахувати додатковий дохід від нематеріальних активів попередньо визначені дані множаться на середній розмір матеріальних активів. Кінцевий результат розрахунків отримується шляхом прямої капіталізації або дисконтування одержуваного грошового потоку.

Тобто за допомогою зіставлення певних груп витрат з елементами нематеріальних активів, а також доходами підприємства виходить не тільки уявлення про динаміку вартості нематеріальних активів, але й про віддачу вкладених коштів. Багатофункціональність методів дещо ускладнює роботу з ними так як вимагає використання бухгалтерської і статистичної інформації різних рівнів. Також, методи можуть бути обмежені у використанні у деяких галузях, наприклад у сфері послуг або некомерційному секторі.

Методи бальної оцінки або підрахунку очок (SC) головним чином відрізняються тим, що не передбачають отримання грошової оцінки нематеріальних активів, але аналіз проводиться за допомогою як кількісних так і якісних показників. Використання методів цієї групи направлено на ідентифікацію різних складових нематеріальних активів і таким чином здійснено їх оцінку, розраховуються показники та індекси з подальшим представленням в якості бальних оцінок чи графіків. Для формування набору показників потрібно сформувати матриці показників, які будуть внесені в анкети і опитувальні листи, які повинні бути заповнені на підставі насамперед поточних первинних показників діяльності фірм. За результатами всіх оцінок є можливість визначити інтегральний показник нематеріальних активів. Використання в оцінці розширених показників методів бальної оцінки, а також труднощі у представленні даних у грошовому еквіваленті дає змогу оцінити стан і динаміку окремих елементів нематеріальних активів, наприклад, для некомерційних наукових організацій.

Висновки. Отже, всі зазначені методи мають як мінуси так і плюси залежно від цілей і наявних даних для оцінки. Досі, навіть новітні методи, не говорячи про вже давно існуючі, можливо розподілити за

зазначеними вище групами. Якщо брати до уваги такий аспект як ідентифікацію, то в групах методів прямої оцінки і методів бальної оцінки можливо знайти цю схожість. А за групами методів віддачі на активи та методів ринкової капіталізації близьким є визначення інтегральної оцінки. Взагалі то методи ринкової капіталізації зазвичай описують нематеріальні активи підприємства в цілому, так як результати, що отримані завдяки МСМ важко висвітлювати з боку окремих складових активів. Залишається дискусійним питання щодо співвідношення цінності нематеріальних активів і бухгалтерської звітності. Адже балансова вартість активів представляється як строго описова, історична вартість включаючи амортизації, без урахування прихованої цінності нематеріальних активів. Така ж сама проблема стосується й ROA, а саме відображення не повного економічного ефекту у зв'язку з використанням в обчислюваннях даних бухгалтерської звітності.

Здійснення розрахунків обидва методами доцільно при злитті або поглинанні компаній, купівлі або продажу задля отримання грошової оцінки, а також в межах однієї галузі. І недостатнім для використання залишається в межах некомерційних організацій, організаціях громадського сектору, задля екологічних і соціальних цілей. То ж методи SC рятує ситуацію, що склалася через застосування на підприємствах будь-якого рівня. Але не фінансові показники піддаються значної критики з боку оцінників, які звикли сприймати все з фінансової точки зору.

Маючи в наявності інформацію щодо кількісного значення нематеріальних об'єктів є можливість здійснювати повний і вичерпний аналіз їх використання. В якості перспектив подальших розробок постає необхідність побудови певних показників ефективності, що відтворюють властивість активів. Подальше дослідження має бути спрямоване на всебічне визначення ефективності використання нематеріальних активів беручи до уваги різні аспекти їх функціонування.

Література

1. Модернизация экономики на основе технологических инноваций / [А. Н. Асаул, Б. М. Карпов, В. Б. Перевязкин, М. К. Старовойтов]. – СПб : АНО ИПЭВ, 2008. – 606 с.
2. Рейли Р. Оценка нематериальных активов / Р. Рейли, Р. Швайс. – М. : Квинто-консалтинг, 2005. – 761 с.
3. Банасько Т. М. Оцінка нематеріальних активів для потреб обліку / Т. М. Банасько // Міжнародний збірник наукових праць. – Вип. 3 (15). – С. 76–83.
4. Sveiby K.-E. Methods for Measuring Intangible Assets. URL: <http://www.sveiby.com/articles/IntangibleMethods.htm>.
5. Стратегии инновационного развития экономики : монография / [под науч. ред. П. Г. Перервы, О. И. Савченко]. – Х. : Щедра садиба плюс, 2013. – 243 с.
6. Козырев А. Н. Экономика интеллектуального капитала : науч. док. [Электронный ресурс] / А. Н. Козырев. – СПб : НИИ менеджмента СПбГУ, 2006. – 30 с. – Режим доступа : <http://www.gsom.spbu.ru/files/upload/niim/publishing/papers/Kozyrev.pdf>.
7. Улыбышев Д. Н. Методические подходы к оценке интеллектуального капитала [Электронный ресурс] / Д. Н. Улыбышев. – Режим доступа : http://sociosphera.com/publication/conference/2013/175/metodicheskie_podhody_k_ocenke_intellektualnogo_kapitala.

References

1. Asaul A. N., Karpov B. M., Perevyazkin V. B., Starovojtov M. K. Modernizaciya ekonomiki na osnove texnologicheskix innovacij. Spb: ANO IPEV, 2008, 606 p. [in Russian]
2. Rejli R., Shvajis R. Ocenka nematerialnyx aktivov. M.: Kvinto-Konsalting, 2005, 761 p. [in Russian]
3. Banasko T. M. Otsinka nematerialnykh aktiviv dlya potreb obliku. Mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh prac, Vol. 3 (15), pp. 76–83. [in Ukrainian]
4. Sveiby K.-E. Methods for Measuring Intangible Assets. <http://www.sveiby.com/articles/IntangibleMethods.htm>.
5. Perervy P. G., Savchenko O. I. Strategii innovacionnogo razvitiya ekonomiki: monografiya. X, Shhedra Sadiba Plyus, 2013, 243 p. [in Russian]
6. Kozyrev A. N. Ekonomika intellektualnogo kapitala. Spb.: NII menedzhmenta spbg, 2006. – 30 p. <http://www.gsom.spbu.ru/files/upload/niim/publishing/papers/kozyrev.pdf> [in Russian]
7. Ulybyshev D. N. Metodicheskie podhody k ocenke intellektualnogo kapitala. http://sociosphera.com/publication/conference/2013/175/metodicheskie_podhody_k_ocenke_intellektualnogo_kapitala. [in Russian]

Надійшла 10.11.2014; статтю представляє к. е. н. Літвінов О. С.